

Kirjallisuutta

Puhetta puheesta

LIISA TIITTULA *Puhuva kieli. Suullisen viestinnän erityispiirteitä*. Finn Lectura, Helsinki 1992. 156 s. ISBN 951-8905-66-5.

On ilahduttavaa, että viime aikoina on la-
masta huolimatta saatu suomeksi useita
kieltä ja kielentutkimusta käsitteleviä kirjo-
ja. Erityisen ilahduttavaa mielestäni on se,
että yhä useammin niissä käsitellään puhut-
tua kieltä, kuten Liisa Tiittula kirjassaan
Puhuva kieli.

Tiittula käsittelee aluksi puheen ja kirjoit-
uksen – kielen kahden olomuodon – omi-
naispiirteitä ja rakenne-eroja. Sitten hän
siirtyy tarkastelemaan keskustelun raken-
netta ja lopettaa kirjansa vieraan kielen pu-
hujan ongelmiin. Teoksen painotukset liik-
kuvat diskurssianalyysin, tekstilingvistiikan
ja keskustelunanalyysin välimaastossa.
Myös muunlaisia alueita olisi voinut ottaa
huomioon: sosiaalipsykologiaa, puhevies-
tintää, foneettista tutkimusta, psykolingvis-
tiikkaa, kognitiotiedettä ym. Onhan suullin-
nen viestintä myös sosiaalisia suhteita, hen-
kilövaikutelmia, puheen prosessointia, ajat-
telua, ongelmanratkaisua... Olisiko ollut
osuvampaa nimetä kirja toisin? Sopivampi
nimi olisi mielestäni esimerkiksi *Keskuste-
lun rakennepiirteitä*. Käsittelemässä arvi-
osani pääasiassa teoksen yleistä taustateoriaa
ja tekijän käsityksiä puhumisen ja kirjoitta-
misen suhteista, koska en ole erityisesti dis-
kurssianalyysin tai keskusteluntutkimuksen
asiantuntija. Katson puhetta, puhuttua kieltä
ja keskustelua psykolingvistin näkökulmas-
ta.

Teoksen teoreettinen viitekehys löytyy
niistä viime aikoina yhä toistuvammin esiin
nousseista ajatuksista, joissa kielitieteellistä
tutkimusta on kritisoitu sen sitoutuneisuu-
desta kirjoitettuun kieleen. Kirjoittaja nojaa
paljolti Per Linellin näkemyksiin, joita hän
esittelee heti teoksen aluksi. Kautta kirjan
tekijä esittelee puheen ja kirjoituksen eroja
ja yhtäläisyyksiä kielen kahtena eri olomu-
tona. Esimerkit tuovat tehokkaasti esiin pu-
heen ja kirjoituksen moninaiset muodot, ja

tekijä varoo viisaasti esittämästä vahvoja
yleistyksiä niiden luonteesta. Onhan sekä
puhuttujen että kirjoitettujen kielellisten
tuotosten skaala hyvin laaja. Kirjoittamisen
muodot vaihtelevat muistilapuista romaani-
rilogioihin, välineet lyijykynästä tietoko-
neeseen. Puhuttuun kieleen taas kuuluu tuo-
toksia aina Hamletin monologista epämuo-
dolliseen rupatteluun.

Tekijän kunnianhimoisena tavoitteena on
ollut välittää näkemys puhutun kielen luon-
teesta ilman kirjoitetun kielen silmälaseja.
Paikoin kirjoittaja ajautuu kuitenkin tuka-
liin tilanteisiin ja jonkin verran myös sisäi-
siin ristiriitaisuuksiin. Osa ongelmista joh-
tuu yksinkertaisesti siitä, että on tavattoman
hankalaa kirjoittaa »arvovapaasti» puhutus-
ta kielestä, kun koko kielentutkimuksen
teoria – ja siten myös sen termistö – perus-
tuu kirjoitettuun kieleen. Osin kirjoittaja
selvittää nämä vaikeudet turvautumalla lai-
nausmerkkeihin. Siten esimerkiksi puhut-
tuun kieleen luontaisesti kuuluvista raken-
teista (esim. toistot ja korjaukset) ja puhu-
tun kielen tauotuksesta selvittää nimittä-
mällä niitä puheen »häiriöiksi» – sitaateissa.
Tekijä selvittää ansiokkaasti, miten nämä
häiriöiksi katsotut ilmiöt kuuluvat puheen
luonnolliseen ja normaaliin kulkuun taval-
lisissa kielenkäyttötilanteissa.

Epäjohdonmukaisuutta on kuitenkin ha-
vaittavissa silloin, kun tekijä siirtyy referoi-
maan psykolingvistiksi suuntautunutta kir-
jallisuutta. Näin käy esimerkiksi luvussa
2.3.5, joka otsikon mukaan käsittelee pu-
heen ymmärtämistä. Tiittulan käyttämä
»puheen ymmärtämisen» viitekehys tuntuu
kuitenkin kovin tutulta: sehän on juuri sitä
tekijän kritisoimaa formalistista (psy-
ko)lingvistiikkaa, joka nojaa vahvasti kir-
joitettuun kieleen. Kun tekijä on muualla
teoksessa ansiokkaasti kuvannut aidon pu-
heen rakenteita ja ominaisuuksia, miksi pu-
hetta sitten psykolingvistisellä tasolla ym-
märrettäisiin *la u s e i n a*, joka on luon-
nollisesti kirjoitetun kielen käsite? Tai mik-
si puheen ymmärtäminen olisi välttämättä
»lingvistinen» dekodeausprosessi, jossa
*ä ä n t e i s t ä r a k e n n e t a a n m o r f e e -
m e j a j a s a n o j a , s a n o i s t a l a u -*

s e k k e i t a ja niistä edelleen l a u s e i t a (s. 32)? Toisin sanoen: miksi tekijä lakkaa luottamasta omiin teeseihinsä puheesta, heti kun hän siirtyy psykolingvistiikkaan? Samassa luvussa tekijä puhuu ymmärrettävyydestä ja esittelee »vaikeasti ymmärrettäviä lauseita» (tyyppiä *Tyttö, jota koira, joka haukkui, puri, on sisareni*). Yksi selitys ymmärtämisvaikeuksiin on siinä, että tällaisia lauseita ei yksinkertaisesti esiinny puheessa. Niitä tuottaa lingvisti kirjoituspöytänsä ääressä, ja ne ovat eräs esimerkki siitä kirjoitetun kielen dominanssista, jota tekijä itse kritisoi. Tekijä selvittää jäljempänä (s. 93) lause-käsitteen ongelmallisuutta puhutun kielen kuvauksessa. Mutta miksi vasta silloin?

Vaikka tekijä referoi psykolingvististä tutkimusta, hän ei juurikaan ota selvää kantaa kielen ja puheen mentaaliseen olemukseen – ehkä juuri siksi, että formalistinen ja teorialähtöinen psykolingvistiikka on hänestäkin tuntunut vaikealta sovittaa puhutun kielen näkökulmaan. Nämä kannanotot eivät välttämättä kuuluukaan teoksen tavoitteisiin. Lukija joutuu kuitenkin tällöin tekemään itse runsaasti päätelmiä tekijän mahdollisista mielipiteistä. Millaisena tekijä näkee puhutun keskustelun tuottamiseen tarvittavan mentaalisen mekanismin?

Tekijä kyllä toteaa, että puheen (ja keskustelun) virta koostuu akustisista yksiköistä, jotka eivät ole diskreettejä. Puheen virrasta ei siis akustisella tasolla löydy havainnossa usein selviltä tuntuvia ja tuttuja kielellisiä yksiköitä: puheessa ei ole esimerkiksi selkeitä rajoja sanoille, tavuille tai äännehelminauhaa» tai edes »sanaketjua». Näyttää kuitenkin siltä, että tekijä uskoo tämän ei-diskreetin akustisen tapahtuman syntyvän mentaalisen tason diskreetteista ja kielellisistä yksiköistä (esim. foneemeista tai morfeemeista). Tämä ei ole mitenkään yllättävä väite. Pikemminkin se vastaa psykolingvistiikan virallista kantaa. Mutta jos tekijä haluaisi loogisesti pysyä puhutun kielen kannassaan, olisi luontevaa etsiä myös puheen ymmärtämiselle ja tuottamiselle juuri puhutusta kielestä lähtevä vaihtoehto. Monet kie-

litieteelliset peruskäsitteet, jotka niin tiiviisti tuntuvat liittyvän puhuttuun kieleen, saatavatkin itse asiassa olla kirjoitetun kielen vaikutuksen alaisena syntyneitä. On esimerkiksi täysi syy olettaa, että »äänne» tai »foneemi» käsitteenä on heijastus alfabeettisesta kirjoitusjärjestelmästä. Tällöin sen »psykologinen todellisuus» puheen tuottamisen yksikkönä olisi erittäin kiistanalainen. Tämä on yksi esimerkki siitä, miten kautta teoksen lukijalle syntyy tuntu, jonka mukaan arkista puhuttua diskurssia tuottaa itse asiassa kirjoitettuun kieleen perustuva prosessointijärjestelmä.

Siispä jotenkin ristiriitaiselta tuntuu sekin väite, että puhutun ja kirjoitetun kielen prosessoinnissa ei sinänsä oleteta olevan eroja, vaikka vastaanottotapahtuma on erilainen (s. 32). Loogiselta sen sijaan tuntuisi väittää, että puhutun ja kirjoitetun kielen suuret erot, joita tekijä kautta teoksen taitavasti kuvaa, kuvastaisivat eroja myös prosessoinnissa. Erojahan on paljon. Kirjoitettua kieltä esimerkiksi otetaan vastaan visuaalisesti, se koostuu selkeästi diskreeteistä yksiköistä (esim. sanoista ja kirjaimista), se on lineaarista ja siitä on riisuttu nonverbaaliset keinot. Tekstiä voidaan lukea hitaasti. Jo ohitettuun tekstiin on helppo palata ja dekkarin loppua voi hieman vilkaista etukäteen. Kirjoittaja ei ehkä näe lukijaansa eikä lukija kirjoittajaa. Tällaisen informaation prosessointi on mielestäni tyystin erilaista kuin puheen, jota kuullaan, mutta myös nähdään ja jossa liikkuu paljon informaatiota – aina välttämättä usealla tasolla.

Käsitykseni mukaan voidaan hyvällä syyllä väittää, että kaikki kielelliset ärsykkeet eivät suinkaan ajaudu yhden kielimoduulin käsiteltäviksi, vaan toiminta sujuu eri modalityettien parissa todellakin eri tavalla. Keskustelua prosessoidaan siis pääasiassa kuullun ja nähdyn varassa, tässä ja nyt -tyyppisesti. Koska keskustelu on erittäin nopeaa toimintaa, siinä on mahdollista editoida sanomisiaan vain rajoitetusti. Omat motoriset suoritukset ovat sidoksissa artikulaatioon, kasvojen lihasten säätelyyn ja laajempiin lihassuorituksiin. Koska kielellisten muotojen valinta, tyyli- ja vuorovaiku-

Kirjallisuutta

tuksen keinot ovat kirjoituksessa ja puheessa usein tyystin erilaiset, on eroja löydyttävä mielestäni myös psykolingvistisen tason tuottamisprosesseissa.

Liisa Tiittulan teos on esipuheen mukaan tarkoitettu erityisesti kielenopettajien jatkokoulutukseen. Tekijä toivoo sen soveltuvan myös kielenopiskelijoille johdatuksena puhutun kielen ja keskustelun olemukseen. Näihin tarkoituksiin kirja varmasti soveltuukin, mutta sen käytön helpottamiseksi olisi vielä voinut tehdä yhtä ja toista. Siten esimerkiksi termien selitykset jättävät hiukan toivomisen varaa. Termejä käytetään paljon, ja osa niistä selitetään lukijalle, osa ei. Osaan löytyy selitys teoksesta vasta jäljempänä. Esimerkiksi *suprasegmentaalista*, *prosodista* ja *paralingvististä* (s. 21) ei selitetä, eikä niiden tarkempiin (mahdollisiin) merkityseroihin puututa, mutta toisaalta tekijä selittää pitkään *koheesiota* alaviitteessä (s. 22). Luettavuutta haittaavat paikoin tosi vaikeat ja pitkät lauseet, jotka olisi voitu sulattaa lukijaystävällisempään muotoon. Jos teoksesta pitää etsiä puutteita, voi niitä löytää myös tekstin visuaalisesta puolesta. Monet kirjasintyyppit ovat mielestäni rasittavia; samoin se että esimerkit ovat eri kirjasintyyppiä kuin varsinainen teksti. Eihän se toki asian ymmärtämistä haittaa, mutta kun kyseessä on oppikirjaksi tarkoitettu teos, olisi tämäkin ollut harkinnanarvoinen pikkuseikka.

Teoksen viimeinen luku käsittelee vieraan kielen puhujan ongelmia. Siinä on runsaasti oivallisia huomioita, jotka olisivat ehdottomasti ansainneet laajemmankin käsittelyn. Luku sisältää sopivasti tietoa, mutta myös annoksen käytännön ongelmissa opastavaa kannanottoa. Tekijän näkemys vieraalla kielellä puhumisesta ottaa huomioon niin kielten ja kulttuurien erot kuin puhujien erilaisuudenkin. Tekijä ei sorru surkuttelemaan suomalaisten oletettuja erityisongelmia. Hän myös muistuttaa siitä, että puheessa ja puhumisessa on runsaasti luonnollista variaatiota: yleissuomalaista keskustelutyylä ei välttämättä löydykään, vaan ainoastaan joukko eri-ikäisten ja erityyppisten ihmisten tapoja puhua toisilleen.

Teoksessa annetaan varsin innostava käsitys kielenoppimisesta.

Kaiken kaikkiaan Liisa Tiittulan oppikirja on mielestäni erittäin tervetullut lisä suomalaisen kielitieteelliseen kirjallisuuteen, joka toivottavasti nopeasti laajenee juuri puhuttua kieltä käsittelevään suuntaan.

HANNELE DUFVA